

## ВПЛИВ (ДЖЕРЕЛ) РИМСЬКОГО ПРАВА НА КОНСТИТУЦІЮ

## THE INFLUENCE (SOURCES) OF ROMAN LAW ON THE CONSTITUTION

Новосад І.В., к.ю.н., доцент,  
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права  
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Стаття є дослідженням римського права та його впливу на розвиток правових систем як важливої складової вивчення історії права. Римське право, зі своїми основоположними принципами, стало основою для формування багатьох сучасних правових систем, зокрема континентального права, яке виявляє значну рецепцію римських норм через історичні та юридичні процеси. Римське право сформувалося як правова система, що включала не лише писані закони, але й традиції та звичаї, що суттєво вплинули на організацію державної влади та розвиток юридичної думки, що знайшло відображення в численних конституціях і кодифікаціях різних періодів.

Загальний вплив римського права на правотворчість простежується через історичні джерела, такі як «Звітний кодекс Феодосія» та інші нормативно-правові акти, які визначали основи організації влади, прав і свобод громадян. У середньовічній Україні рецепція римського права здійснювалася через візантійські джерела, що стало основою для правового регулювання багатьох відносин у періоди Київської Русі, Гетьманщини та в подальшому в Російській імперії.

Особливо яскраво римське право виявлялося в регулюванні приватного права, де принципи, такі як захист власності та принципи контрактів, були основою для подальших юридичних систем. Зокрема, навіть у радянський період спостерігалася опосередкована рецепція римських принципів, зокрема через вплив на розробку Цивільного кодексу РРФСР, попри загальну ліквідацію приватної власності та майнових відносин. В Україні вже в середині ХХ століття ці принципи стали важливою складовою нормативно-правової бази після здобуття незалежності.

Сучасне українське право, зокрема Цивільний кодекс України, відображає інтеграцію римського приватного права, ввівши досягнення цивілістичної традиції, яка в свою чергу є основою для розвитку правових систем континентальної Європи. Хоча Конституція України не містить безпосередньо норм римського права, його принципи, зокрема верховенство права, поділ влади, захист приватної власності, залишаються важливими орієнтирами для правової системи країни.

Таким чином, римське право в історії розвитку юридичних систем має особливе місце, його ідеї і принципи не лише зберегли свою актуальність, а й стали основою для формування сучасних правових концепцій, відображаючи в собі морально-правові засади, що забезпечують правову стабільність і соціальну гармонію у суспільстві.

**Ключові слова:** римське право, конституція, правова система, державна влада.

The article is a study of Roman law and its influence on the development of legal systems as an important component of legal history. Roman law, with its foundational principles, became the basis for the formation of many modern legal systems, particularly continental law, which demonstrates significant reception of Roman norms through historical and legal processes. Roman law developed as a legal system that included not only written laws but also traditions and customs, which significantly influenced the organization of state power and the development of legal thought, reflected in numerous constitutions and codifications across different periods.

The general influence of Roman law on lawmaking can be traced through historical sources such as the «Codex Theodosianus» and other normative legal acts that defined the foundations of state organization, the rights, and freedoms of citizens. In medieval Ukraine, the reception of Roman law occurred through Byzantine sources, which became the basis for regulating many relations during the periods of Kievan Rus, the Cossack Hetmanate, and later in the Russian Empire.

Roman law was particularly evident in the regulation of private law, where principles such as property protection and contractual principles formed the basis for subsequent legal systems. Specifically, even during the Soviet period, there was indirect reception of Roman principles, particularly in the development of the Civil Code of the RSFSR, despite the general abolition of private property and property relations. In Ukraine, by the mid – 20th century, these principles became an essential part of the normative legal framework following the country's independence.

Contemporary Ukrainian law, particularly the Civil Code of Ukraine, reflects the integration of Roman private law, incorporating achievements of civil law tradition, which, in turn, forms the basis for the development of legal systems in continental Europe. Although the Constitution of Ukraine does not directly contain norms of Roman law, its principles, including the rule of law, separation of powers, and protection of private property, remain essential guiding principles for the country's legal system.

Thus, Roman law holds a special place in the history of the development of legal systems. Its ideas and principles not only remain relevant but have also become the foundation for shaping modern legal concepts, reflecting moral-legal values that ensure legal stability and social harmony in society.

**Key words:** Roman law, constitution, legal system, state power.

**Актуальність проблеми дослідження.** Римське право є фундаментальною основою сучасних правових систем, оскільки воно сформувало концептуальний і методологічний апарат праворозуміння, що зберігає свою значущість у конституційному праві. Його вплив простежується як у загальних принципах правотворення, так і в конкретних конституційних інститутах, що регулюють державний устрій, права і свободи людини, взаємодію влади та суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного аналізу рецепції римського права в конституційних положеннях сучасних держав, зокрема у контексті принципу верховенства права, поділу влади, гарантій прав людини та механізмів правозастосування. З огляду на еволюцію правових систем, особливий інтерес становить питання адаптації римсько-правових концепцій до сучасних конституційних реалій, що обумовлює нові підходи до юридичної герменевтики, правотворення та правозастосування.

Дослідження впливу римського права на конституційні засади сприяє глибшому розумінню витоків сучасного конституціоналізму, дозволяє оцінити ефективність запозичених правових конструкцій та їхню актуальність в умовах трансформації правових систем. Вивчення джерел римського права у конституційному вимірі також сприяє вирішенню проблем інтерпретації правових норм, підвищенню правової культури та забезпеченню стабільності державного ладу на основі універсальних правових принципів.

З огляду на зазначене, наукове дослідження цієї теми не лише має теоретичне значення для правознавства, але й володіє важливим практичним потенціалом у сфері конституційного реформування та правозастосування в умовах сучасних глобальних викликів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання римського права є предметом численних наукових досліджень, що охоплюють різноманітні аспекти його впливу

на розвиток сучасних правових систем. Історичний аналіз цієї проблематики був здійснений низкою вчених. Зокрема, Л. Луць відносив правові системи, що сформувалися на європейському континенті на основі канонічного та звичаєвого права, а також рецепції римського права, до романо-германського типу [7, с. 54]. У свою чергу, Є. Орач та Б. Тищик зазначали, що істинне значення римського права полягає не в його конкретній санкціонованій реалізації через законодавчі акти, оскільки ці явища мають тимчасовий характер, а в тому, що римське право стало основою для формування юридичної літератури і значно вплинуло на розвиток правового мислення в цілому [9]. Спеціалізовані дослідження, присвячені безпосередньо римській конституції, містять роботи таких авторів, як Т. Моммзен, П. Гренді, А. Уотсон, які детально аналізують правову природу та функції імператорських конституцій. Однак вказана тематика потребує подальшого глибокого вивчення та ґрунтовного наукового осмислення.

**Мета дослідження** – полягає у комплексному та всебічному дослідженні впливу римського права на конституцію.

**Виклад основного матеріалу.** Римське право займає виняткове місце в історії людства. Перебуваючи на початковому етапі розвитку як архаїчна система патріархального права з вузько-національним характером, воно з часом трансформувалося в загальне право для всього Стародавнього світу [14].

Формування філософії римського права розпочалося в II столітті до н. е. і тривало протягом усього періоду принципату. Значну роль у цьому процесі відіграла давньогрецька філософія, зокрема такі школи, як стоїцизм та епікурейство. Відомий вислів римського поета Горация про те, що греки, будучи взятими в полон, полонили своїх переможців, відображає той факт, що республіканський Рим уже мав морально-психологічні передумови для засвоєння ідей грецького стоїцизму [13].

Після падіння Західної Римської імперії в 476 році, що сталася після майже тисячолітнього існування, в період раннього Середньовіччя, зокрема в V столітті, продовжувалося визначення та юридичне закріплення правового статусу Християнської Церкви, а також її майнових прав, включаючи земельні. Це відбулося в межах правових норм, закріплених у Кодексі Феодосія (Codex Theodosianus) – першому офіційному зібранні конституцій. Цей кодекс містить розпорядження імператорів, починаючи з IV століття, і був укладений у 435–438 роках за правління імператора Східної Римської імперії Феодосія II Молодшого (408–450). Кодекс Феодосія став першим кодифікованим актом римського права, який містить шістьнадцять книг, що систематизують і узгоджують імператорські конституції, датовані періодом з 1 червня 311 року по 16 березня 437 року. Як зазначає Л. Попсуєнко, цей кодекс став основним джерелом принципів і юридичних норм, які визначили характер канонічного права [10].

Римське право, завдяки своїм фундаментальним і унікальним принципам, здобуло визнання за вагомих внесок у розвиток правової науки та юриспруденції. З часом ці принципи стали не лише частиною історичної спадщини, але й основою для формування і розвитку сучасних правових систем [2, с. 42].

1. *Концепція «Імперативності закону».* Один з основних принципів римського права – «*imperium legis*», що полягає в імперативності закону, визначає, що рішення суддів не можуть суперечити закону. Цей принцип знайшов своє відображення у сучасних правових системах, де верховенство права є основоположним принципом.

2. *Захист власності та контрактного права.* Принципи римського права «*ius civile*» і «*ius gentium*» відіграють ключову роль у формуванні сучасних норм власності та контрактного права. Це, у свою чергу, виявляється у принципах договірної відповідальності та захисту власності.

3. *Роль юридичної доктрини та прецедентів.* Традиція римського права щодо створення юридичної доктрини

та використання прецедентів мала істотний вплив на розвиток сучасної судової системи та юриспруденції.

4. *Ідеї справедливості та рівності перед законом.* Принципи «*aequitas*» та «*iustitia*» стали основою для формування концепцій справедливості та рівності в сучасних правових системах. У Стародавньому Римі принцип справедливості був основним критерієм для оцінки відповідності чинного права моральним цінностям, визначаючи природноправові стандарти права. Розроблений у римському праві принцип справедливості став ключовою цінністю сучасних правових систем, підкреслюючи необхідність рівності перед законом і гарантуючи кожній особі належні права та обов'язки. Важливою особливістю римського права є те, що воно не обмежувалося лише позитивно-правовими нормами, а також включало значний морально-правовий аспект, який відображався у наборах неписаних звичаїв, застосовуваних виключно до громадян [8, с. 71].

5. *Принцип переваги раціонального типу мислення.* Римське право виокремлювало значення раціональності в юридичному аналізі, що мало важливе значення для розвитку правових систем, підкреслюючи необхідність логічного і системного підходу до інтерпретації норм права.

6. *Принцип індивідуалізму.* У римському праві принцип індивідуалізму розглядався як «суверенітет приватної особи», що підкреслювало автономію індивідів у правовому регулюванні їхніх відносин і захисті їхніх прав [5].

7. *Принцип гуманізму.* У сучасній українській юриспруденції гуманістичний підхід є предметом суперечок, оскільки певні кола вважають його неефективним. Однак, цей принцип, який підкреслює гідність і права особистості, має величезне значення в історії права, формуючи основу для розвитку сучасних правових стандартів і підходів до прав людини.

Римське право, зокрема його принципи, значно вплинуло на формування правових систем. Це відображається навіть у таких основоположних документах, як конституції держав, які часто запозичують норми та інститути римського права. Його вплив на конституційне право можна простежити через кілька ключових аспектів.

**Римська концепція конституцій.** Конституція займає центральне місце в національній правовій системі, слугуючи її основою та ключовим елементом. Вона функціонує як «координатор» законодавчої системи, забезпечуючи єдність і узгодженість всього правового поля держави. Попри те, що Конституція формально є частиною правового масиву, її вплив поширюється набагато ширше, ніж просто на зв'язки між нормативно-правовими актами. Вона встановлює базові принципи, які пронизують усю правову систему, визначаючи напрями розвитку законодавства та практики правозастосування.

У Стародавньому Римі термін *constitutio* позначав різні правові акти, видані імператором, які регулювали численні аспекти державного та суспільного життя. Використання терміну «римська конституція» часто викликає неоднозначні судження серед науковців і правознавців, і цей скептицизм має обґрунтовані підстави, оскільки існують суттєві розбіжності між сучасним розумінням конституції та реаліями правової системи Стародавнього Риму.

Сучасне тлумачення конституції передбачає її статус як основного закону держави – *lex fundamentalis*, єдиного, цілісного правового документа, що має найвищу юридичну силу та визначає основи суспільного і державного устрою, права і свободи громадян, а також принципи організації влади. Однак у римському праві поняття *constitutio* мало інше значення:

1. Форма правових актів: У римському праві *constitutio* відносилось до імператорських указів різного характеру, а не до єдиного основного закону.

2. Множинність, а не єдність: Існували різні види *constitutiones* (едикти, рескрипти, декрети, мандати), а не один документ, що об'єднував усі ці акти.

3. Відсутність вищої юридичної сили: Римські *constitutiones* не мали автоматичного пріоритету над іншими джерелами права, що відрізняє їх від сучасного поняття конституції.

4. Динамічність змісту: Зміст *constitutiones* міг охоплювати широкий спектр питань, від загальнодержавних до приватноправових [3].

Правова система Римської Республіки ґрунтувалася на поєднанні звичаєвого права (*mos maiorum*) та писаних законів, зокрема Законів XII таблиць, які встановлювали базові принципи громадянської рівності та правової визначеності. Римські філософи, зокрема Цицерон, розвивали концептуальні основи державності та права, що мали значний вплив на подальший розвиток конституційних ідей.

Римське право визначало структуру державної влади, організацію і розподіл повноважень між різними органами влади, а також принципи управління, що стали основою для пізніших конституційних моделей. Завдяки систематизації та кодифікації правових норм, зокрема в працях римських юристів і імператорських конституціях, римське право стало основою для розвитку правових систем континентальної Європи та інших регіонів.

Рецепція римського права в епоху Середньовіччя призвела до його інтеграції в правові системи багатьох європейських держав. Зокрема, знамените Цивільне уложення Наполеона 1804 року, яке базувалося на принципах римського права, справило значний вплив на конституційний розвиток Франції та інших країн. У Німеччині римське право залишалося в силі до прийняття Німецького цивільного уложення 1900 року, яке також опиралося на римські правові принципи. Це свідчить про глибокий вплив римського права на формування конституційних та правових систем європейських держав.

Сучасні конституції, хоча й не є прямими нащадками римських «конституцій», успадкували численні принципи римського права, такі як верховенство закону, поділ влади та захист приватної власності. Ці принципи залишаються актуальними й сьогодні, сприяючи стабільності та ефективності конституційних систем сучасних держав.

**Рецепція римського права в правову систему України.** У період Київської Русі основним джерелом права була «Руська правда» – збірник норм, що регулювали суспільні відносини. Він містив норми, значну частину яких було запозичено з візантійського законодавства, яке, в свою чергу, мав тісний зв'язок із римським правом. Це свідчить про раннє впровадження римських правових норм через візантійські джерела [6].

В середньовічній Україні право зазнало прямого впливу римського права, однак основним джерелом було канонічне право. Пізніше, завдяки статутам Великого князівства Литовського, у правовій системі країни почали застосовуватися деякі юридичні конструкції та терміни, характерні для римського права. В Україні XV–XVI століть вплив римського права зокрема відобразився в галузях цивільного та сімейного права. Можна також припустити, що норми римського права були відомі в більш вузькому колі освічених осіб [1].

У XVII–XVIII століттях правова система Гетьманщини зазнала значного впливу римського права, що знайшло відображення в численних правових актах і кодифікаціях того часу. Після приєднання до Московії, правова система Гетьманщини продовжувала еволюціонувати, зберігаючи елементи місцевого законодавства та інтегруючи норми римського права. Так, у 1807 році було створено «Зібрання

малоросійських прав», під час складання якого використувалися норми римського, німецького, польського, литовського права, а також звичаєве право України. Зокрема, «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743) ґрунтувалися на Статуті Великого князівства Литовського, магдебурзькому праві, саксонському праві, польському звичаєвому праві та римському праві [12].

У Російській імперії норми приватного права були закріплені в Книзі X Зводу законів Російської імперії та у проектах Цивільного уложення, що свідчить про вплив римських правових принципів на процес правотворчості, зокрема в регулюванні певних категорій правових відносин.

Радянська влада, в свою чергу, активно виступала проти приватної власності та реалізувала політику ліквідації приватних відносин і інституцій, що існували до того часу. Приватна власність, одна з основних категорій римського права, була відкинута. Однак особливе значення для радянського регулювання мали майнові відносини, що перебували під суворим контролем держави. У процесі розробки проекту Цивільного кодексу РРФСР спостерігалася опосередкована рецепція римського приватного права, а також вплив буржуазних юридичних систем, зокрема Німецького цивільного кодексу.

У 80-х роках XX століття в процес регулювання суспільних відносин почали проникати принципи верховенства права, загальнолюдських цінностей, суверенітету особи та прав на приватну власність. Це стало основою для адаптації римських правових принципів при створенні Основ цивільного законодавства 1991 року, що сприяло подальшому розвитку та вдосконаленню нормативно-правової бази. Цей процес набув повноцінного втілення після здобуття Україною незалежності, коли фундаментальні положення римського приватного права знайшли своє відображення в Цивільному кодексі України. Цей кодекс ввібрав у себе досягнення цивілістичної та романістичної традицій, як із періоду незалежності, так і в контексті попередніх етапів розвитку української правової системи [11, с. 101].

Хоча Конституція України, як основний закон держави, не містить безпосередніх норм римського права, його вплив відчувається через історичну рецепцію та інтеграцію в континентальну правову традицію, що є основою сучасної української правової системи.

**Висновки.** Отже, вплив римського права на конституцію є фундаментальним і багатограним. Як правова система, що заклала основи сучасного праворозуміння, римське право стало підґрунтям для розвитку конституціоналізму в багатьох країнах світу. Принципи поділу влади, верховенства права, юридичної визначеності, а також правової суб'єктності держави та громадян походять із римської правової традиції.

Крім того, принципи приватного римського права, такі як захист прав власності, свобода договорів і рівність перед законом, стали основою сучасних конституційних гарантій прав і свобод особи. Рецепція римського права через середньовічну юриспруденцію та кодифікаційні процеси (зокрема, через Кодекс Наполеона) суттєво вплинула на зміст багатьох сучасних конституцій.

Таким чином, римське право не лише вплинуло на історичний розвиток конституційних принципів, а й залишається невід'ємним компонентом сучасного конституційного права, закріплюючи правові засади організації держави та її взаємодії з громадянами.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Арабаджи Н. Б., Атаманова Н. В. історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем. *Нове українське право*, 3 / 2021. С. 11–16.
2. Бабенко В. О. Історичний розвиток теорії держави і права як науки. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: *тези доп. Всеукр. наук. – практ. конф.* Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 42–44.

3. Белов Д. М., Белова М. В., Переш І. Є. Розуміння терміну «конституція» в період Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 66–70.
4. Белова М. В., Переш І. Є. Конституція як категорія римського права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Вип. 85, частина 1. 2024. С. 163–169.
5. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право. *Українсько грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно правові дослідження»*, 2009, № 2. С. 14–19.
6. Крижевський А. В. Вплив рецепції римського права на розвиток цивільного та кримінального права Русі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Вип. 76, частина 1, 2023. С. 30–36.
7. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу: навчальний посібник. Львів: Юрид. ф-т Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. 234 с.
8. Мельник А. В. Значення римського приватного права для сучасної юриспруденції. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного*. 2020. С. 68–72.
9. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Римське приватне право: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2012. 392 с.
10. Попсуєнко Л. О., Значення Кодексу Феодосія для формування канонічного права. *Актуальні проблеми держави і права*, Вип. 25, 2005. С. 289–292.
11. Харитонов Є. О. Концепт приватного права в умовах інтеграції: навч. посіб. / Є. О. Харитонов. Одеса: Фенікс, 2017. 260 с.
12. Цивільне право України: навчальний посібник / За ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубевої. Київ: Істина, 2009. 280 с.
13. Чеботаренко А. В., Крижановська Т. О. Римське право як джерело теорії міжнародних відносин: соціально-філософський аналіз. Чорноморські наукові студії: *матеріали П'ятої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції*, м. Одеса, 17 травня 2019 року. С. 254–257.
14. Nuti W. Вплив римського права на правову систему Держави-Міста Ватикан. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego-Seria Prawnicza*, 26 / 2019. С. 50–61.